

- особистості: методологія, теорія і практика : матеріали II Міжнародної наукової конференції «Духовний розвиток особистості: методологія, теорія і практика»: Зб. наук. праць. – Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2005. – С. 186-193.
9. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 48/96, прийнята на сорок восьмій сесії ГА ООН 20 грудня 1993 року. – К.: ВГСПО «НАІ України», 2003. – 40 с.
 10. Into higher education 2002. The higher education guide for people with disabilities. – Great Britain: SKILL, 2002. –134 p.
 11. Handbuch für tütoeren. – Universität Karlsruhe, 2001. – 50 p.
 12. Joseph R. Boyle Special Education law with Cases / Joseph R. Boyle, Mary Weishaar –United States of America: Allyn and Bacon, 2001. – X, 240 p.
 13. Opening doors; learning support in higher education / Edit. by Sheila Wolfendale and Jenny Corbett. – Cassell, 1996. – 180 p.

УДК 378.14

ОЗНАКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ

Беляєв С.Б.

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

У статті розглядаються ключові ознаки педагогічної системи. Провідною є ідея спільності ознак педагогічної системи з іншими системами, що можуть бути досліджені у межах системного підходу. Виділення ключових ознак педагогічної системи відкриває нові потенційні можливості для поліпшення якості її результативності.

Ключові слова: системний підхід, педагогічна система, ознаки педагогічної системи.

ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Беляев С.Б.

В статье рассматриваются ключевые характеристики педагогической системы. Ведущей является идея схожести характеристик педагогической системы с другими системами, которые таким же образом могут быть описаны посредством системного подхода. Выделение ключевых характеристик педагогической системы открывает новые возможности для повышения ее результативности.

Ключевые слова: системный подход, педагогическая система, характеристики педагогической системы.

CHARACTERISTICS OF PEDAGOGICAL SYSTEM

Belyaev S.

Article is devoted to consideration of key characteristics of pedagogical system. The leader is the idea of similarity of characteristics of pedagogical system with other systems which can be in the same way described by means of system approach. Allocation of key characteristics of pedagogical system opens new opportunities for increase of its productivity.

Keywords: system approach, pedagogical system, characteristics of pedagogical system.

Одним із фундаментальних напрямів розвитку науки у ХХ столітті стало виділення та запровадження системного підходу, як нового методологічного інструментарію, завдяки існуючій у його межах тенденції до вивчення багатогранності типів зв'язків об'єкта дослідження. У певній мірі стимуляторами зазначеного процесу стали тенденції до постановки та розв'язання задач синтезу, порівняльно-типологічні дослідження тощо. Зазначений процес у певній мірі протистояв раціоналістичному підходу до вивчення явищ, процесів, закономірностей.

Починаючи з 70-х років ХХ століття передовою науково-педагогічною тенденцією стало виявлення принципів та розробка прийомів оптимізації освітнього процесу шляхом аналізу фактів, методів, що використовуються і підвищують його ефективність, конструювання та застосування нових педагогічних прийомів. У даному контексті

розпочався процес запровадження системного підходу в педагогіці. **Метою статті** є визначення ознак педагогічної системи, що виокремлюються внаслідок застосування системного підходу.

У науково-педагогічних дослідженнях другої половини ХХ – початку ХХІ століття (В. Беспалько, Ю. Бабанський, М. Данілов, В. Ільїн, М. Кларін, В. Коротов, М. Лазарєв, Л. Лісіна, Б. Ліхачов, О. Пехота, В. Раєвський) прослідковується тенденція до застосування системного підходу з метою здійснення об'єктивного аналізу особливостей організації і на цій основі – закономірностей і результатів навчально-виховного процесу. Неоднозначність підходів до прогнозування результатів освітнього процесу на попередніх етапах розвитку педагогічної науки та їх непередбачувана ефективність спонукали до переосмислення принципових положень стосовно керівництва зазначеного процесу. У даному контексті потенціал системного підходу важко переоцінити. Його суть полягає у всебічному вивченні основних елементів педагогічної системи, їх взаємозв'язків та взаємовпливів й моделювання на цій основі можливих результатів застосування різних форм, методів, прийомів педагогічного впливу. На наш погляд, принциповою новизною у зазначеному процесі є запропонована системним підходом тенденція моделювання процесу розвитку учня замість застарілих односторонніх теоретичних прогнозів. Внаслідок моделювання перебігу освітнього процесу опис очікуваних результатів є більш повним, всеосяжним і стає максимально наближеним до реальності.

Спробуємо дослідити суть та закономірності системного підходу у ході опису структури та особливостей функціонування педагогічної системи.

Аналіз історико-педагогічної спадщини свідчить про невпинність процесу оновлення системи освіти, перманентний характер виникнення педагогічних винаходів, вдосконалень, відкриттів. У той же час численні спроби поліпшити якість знань до 50-60-х років ХХ століття мали ситуативний, безсистемний підхід у своїй основі, не спирались на дані фундаментальних досліджень, а навпаки – базувались на власних філософсько-педагогічних поглядах педагога. Прикладами можуть слугувати успішні спроби створення нових форм педагогічної взаємодії Марії Монтесорі, Рудольфа Штайнера, Пітера Петерсона, Селестена Френе, Жана-Овіда-Декролі, Джона Дьюї, Антона Макаренка. Плеяда

видатних педагогів-практиків на власному прикладі ситуативно реформували усталені форми педагогічної взаємодії, видозмінювали комплекс методів і засобів організації навчально-виховного процесу і таким чином показували перспективні шляхи розвитку систем освіти.

Зазначеним підходам бракувало системного аналізу, що дозволив би виділити справжні причинно-наслідкові зв'язки і таким чином зробити науково обґрунтовані пропозиції щодо оновлення педагогічної науки і практики у широкому вжитку. Передумовами розвитку системного підходу в освіті стали дослідження біологів, фізиків, радіофізиків першої половини ХХ століття, які виявились надзвичайно актуальними та тлі загальної тенденції педагогічної науки другої половини ХХ століття. У цей час відбувалось поступове збільшення питомої ваги так званих задач синтезу, у вирішенні яких науковці переходять від пояснення об'єктивних явищ до прогнозування, моделювання та порівняльно-аналітичної діяльності з метою побудування нових моделей, систем тощо. З появою аналітичних досліджень зазначених педагогічних винаходів, педагогічні дослідження перейшли у методологічну площину і дали поштовх розвитку системного підходу в педагогіці, про що свідчить також зростання порівняльно-типологічних досліджень, тенденції до вирішення задач синтезу.

Методологічно синтез будується на основі функціонального представлення об'єкта дослідження, а саме: з допомогою системи функцій різні особливості об'єкта синтезуються у цілісну картину. Сукупність взаємозв'язків, як функціональної взаємодії компонентів системи, дозволяє створити комплексне уявлення про об'єкт як ієрархічно упорядковану систему. На наступному рівні структурування з'являється можливість створити модель організації структури об'єкта. Вивчення проблеми упорядкованості та організованості приєє розширенню уявлень про зв'язки та їх типології і на цій основі переходу до поняття педагогічної системи, як центрального поняття системного підходу.

З методологічного погляду існує два основних підходи до вивчення педагогічної системи.

Згідно з одним із них вивчаються саме питання цілісності, а метою дослідження стає виділення специфічних механізмів та зв'язків цілісності об'єкта, а також суттєвих характерних форм взаємодії цілісного об'єкта із середовищем. Даний підхід притаманний сучасним науково-

педагогічним дослідженням (В. Беспалько, М. Кларін, О. Пехота), у яких виходячи із суттєвих ознак педагогічної системи виділяються її основні структурні елементи, а уявлення про цілісність і вивчення окремих особливостей проявлення педагогічної системи, як єдиного цілого функціонуючого за власними законами організму, стають підставою для визначення основних її структурних компонентів.

Інший підхід стосується численних науково-педагогічних досліджень другої половини ХХ століття, що вивчали навально-виховний процес як цілісну систему. Згідно із цими дослідженнями (Ю. Бабанський, М. Данілов, В. Ільїн, В. Коротов, В. Раєвський, Б. Ліхачов) було виділено функції та ознаки педагогічної системи. У результаті, системою було визначено виділена на основі певних ознак упорядкована множина взаємопов'язаних елементів, що об'єднуються спільною метою функціонування та єдності керівництва, що проявляється у взаємодії із зовнішнім середовищем у вигляді цілісного явища [1, с. 157].

Внаслідок розвитку даного напрямку науково-педагогічних досліджень було виділено ряд закономірностей та ознак педагогічної системи. Було з'ясовано штучність педагогічної системи як такої, що є цілеспрямовано організованою під впливом об'єктивних законів розвитку суспільства. Одночасно із цим педагогічна система є частиною соціальної системи, що розвивається під контролем та впливом суспільства. Формування суспільного замовлення тягне за собою відповідне формування педагогічної системи.

У той же час, проведені дослідження виявили й іншу важливу закономірність функціонування педагогічної системи. Так, «безсистемний» підхід адаптації та перебудови педагогічної системи з метою покращення якості результатів її функціонування, що традиційно мав втілення на практиці у вигляді окремих спроб удосконалити окремі компоненти педагогічної системи (покращення матеріальної бази, підвищення якості підготовки вчителів та рівня їх заробітної плати), не призвів до суттєвих якісних змін. Усвідомлення цієї закономірності визначило актуальні перспективні дослідження, що знайшли відбиття у виділенні структури педагогічної системи.

У контексті нашого дослідження важливе місце посідає конкретизація особливостей функціонування педагогічної системи, оскільки їх урахування є обов'язковим кроком процесу її удосконалення із

високим рівнем прогнозованості реакції системи на дії щодо її реорганізації. За основу зазначеної системи особливостей функціонування педагогічної системи нами було взято запропоновані А. Уємовим [2] загальні положення, що слугують для виділення й вивчення цілісних систем на основі системного підходу. Розглянемо їх докладніше у контексті нашого дослідження.

1. Об'єктивність зв'язків між явищами та їх незалежність від нашої свідомості.

Існують матеріальні системи, функціонування яких відбувається незалежно від людської свідомості, а тому їх класифікують як об'єктивні. Для таких систем є притаманною їх незалежність від людської свідомості, сталий характер доступних для спостереження й фіксації закономірностей функціонування. У той же час виникають питання щодо класифікації зв'язків між компонентами ряду систем, які описують взаємодію суб'єктів і на цій основі набувають суб'єктивної залежності.

Неоднозначність підходів до визначення якості зв'язків цілісної системи визначає принцип взаємозв'язків у якості методологічної основи системного підходу. Використовуючи даний принцип у вивченні особливостей функціонування педагогічної системи приходимо до висновків про об'єктивність зв'язків між її структурними компонентами, оскільки зазвичай ми стикаємось із певними об'єктивними закономірностями функціонування педагогічної системи, що мають втілення у якості її результату. Він традиційно залежить від рівня соціально-економічного, політичного, культурного, наукового розвитку суспільства, що має наслідком конкретизацію цілей та задач функціонування системи освіти, матеріально-технічну забезпеченість, свідомий вибір стратегій взаємодії суб'єктів педагогічної системи.

За різних зовнішніх умов характеристики результату видозмінюються, але незмінним залишається якісний перехід абітурієнта у випускника із заданими у відповідності до соціального замовлення характеристиками, а визначальним фактором такого переходу виступає сама система, що характеризується чіткою структурою, функціями, налагодженими адаптивними можливостями щодо керівництва навчальним процесом. При цьому адаптивний характер проявляється у набутті системою різних конфігурацій рівноваги між ступенем са-

мостійності студента та керівництва його діяльністю з боку системи. Зростання зовнішнього контролю веде до зниження самостійності у прийнятті рішень, вибору моделі поведінки. Зниження керівної ролі системи призводить до зростання свідомості та виваженості студента у прийнятті рішення про цілі навчання, характер власної навчально-пізнавальної діяльності, її результативність тощо.

Таким чином, об'єктивність зв'язків між явищами та їх незалежність від нашої свідомості є однією з характеристичних ознак педагогічної системи.

2. Суттєвість зв'язків між явищами.

Кожен об'єкт системи існує та функціонує як її частина, а тому об'єкти, що вивчаються, не можуть бути розглянутими за межами системи. Для педагогічної системи дана ознака є суттєвою і обов'язковою, оскільки об'єктивно існує чимало складових педагогічної системи, які стають предметами спеціальних науково-педагогічних досліджень і у той же час розглядаються окремо, без урахування об'єктивних взаємозв'язків з іншими елементами педагогічної системи. Результатом ігнорування науковцями спектру взаємозв'язків та взаємозалежностей окремих елементів системи стають численні інновації, які не завжди призводять до отримання очікуваних позитивних наслідків.

Детальне структурування педагогічної системи дає можливість конкретизувати її функції виходячи із завдання реалізації соціального замовлення. Продуктивним у вивченні педагогічної системи, виходячи із такими чином визначених її функцій, стає об'єднання традиційних предметів дослідження в один – педагогічну систему. Це відкриває можливості вивчення педагогічної реальності у комплексному вигляді досліджуючи усі об'єктивні чинники, що мають прямий чи опосередкований вплив на якість результату педагогічного процесу.

Чимало науково-педагогічних досліджень присвячуються вивченню впливу конкретного чинника на формування чи розвиток окремої якості особистості. Такий підхід дає можливість простежити об'єктивні закономірності в організації педагогічного процесу, але вступає у протиріччя із розумінням педагогічного процесу з точки зору системного підходу, за якого усі явища знаходяться у тісній постійній взаємодії і не можуть бути вивченими відокремлено. Об'єднання отриманих внаслідок численних досліджень закономірностей педагогічного процесу

у межах системного підходу в єдину сукупність явищ, що підпорядковуються ідеї цілісності зв'язків і взаємозалежностей, створює достатню базу даних для ефективного моделювання перебігу навчального процесу із прогнозуванням можливих результатів.

3. Велика кількість типів зв'язків визначає велику кількість типів систем, що утворюються із допомогою даних зв'язків. Відсутність упевненості в існуванні системи виникає внаслідок недостатньо ретельного вивчення типів зв'язків.

Накопичений педагогічною наукою та практикою досвід організації навчального процесу переконує у правильності даної ознаки. В залежності від концептуальних основ організації педагогічного процесу упродовж усієї еволюції систем освіти виникали як унікальні прецеденти щодо організації педагогічної взаємодії, так і удосконалювались сталі форми організації навчального процесу. Кожний окремих приклад організації педагогічної системи мав характерні внутрішні зв'язки і обумовлені ними педагогічні результати. В залежності від якісних характеристик, що визначались рядом об'єктивних чинників, виникали, розвивались, припиняли існування різні конфігурації систем освіти. До зазначених чинників відносять соціальне замовлення, зміст освіти, підходи до організації педагогічної взаємодії, наукові теорії здобуття знань та досвіду, індивідуальні особливості суб'єктів навчально-виховного процесу, технічне оснащення тощо. Зміни у кожному із вказаних чинників, різні конфігурації сукупності змін призводять до утворення нових систем за зовнішніми і внутрішніми ознаками, а головне – результатами.

Історично підґрунтя для застосування системного підходу в організації педагогічного процесу було закладено на першому етапі розвитку так званого «технологічного підходу в освіті» одночасно з усвідомленням того, що, з одного боку, кінцевий результат (знання, уміння, навички) можна досягти різними шляхами, а, з іншого боку, від вибору певної методики залежить швидкість і якість кінцевого результату. Так, упродовж 20-60-х років ХХ століття підвищення якості освіти забезпечувалось шляхом підняття інформаційного рівня навчання при використанні засобів масової комунікації. У 60-70-х роках ХХ століття з розвитком концепції програмованого навчання з'явилася чітко обґрунтована вимога суворого врахування вікових та індивіду-

альних особливостей учнів, поглиблення індивідуалізації та персоналізації навчального процесу. Педагогічна практика у такий спосіб довела, що процес навчання визначає методику навчання та є критерієм успіху в цілому. Ідея теоретичної розробки і практичної реалізації раціонально організованого особистісно орієнтованого процесу навчання об'єктивно має наслідком необхідність побудування алгоритму послідовних дій, що забезпечували б очікуваний результат – підвищення ефективності процесу навчання шляхом його планування та організації, розробки методів та навчальних засобів, що дають можливість реалізувати генетично закладену програму розвитку особистості. З 80-х років перелік чинників, які слід враховувати у ході моделювання навчально-виховного процесу, значно розширили, що відкрило нові зв'язки у межах педагогічної системи.

Таким чином, зв'язок структури педагогічної системи із соціальним замовленням стає першою загальною системоутворюючою закономірністю.

4. Однозначність об'єкту не визначає однозначність його системного вивчення. Оскільки зв'язки характеризуються взаємозв'язками, то саме ці взаємозв'язки можуть стати підґрунтям для виділення іншої системи. Запропонована О. Пехотою [3] ідея виділяти в сучасній педагогічній теорії та практиці дві полярні стратегії, в рамках яких, на її думку, існують системи освіти, прямо впливає з даної ознаки. Зміни взаємозв'язків між двома суб'єктами навчального процесу призводять до необхідності констатувати домінування стратегії формування чи стратегії розвитку. Хоча у даному випадку йдеться про полярні варіанти взаємозв'язків.

Стратегією формування автор визначає тенденцію до педагогічного втручання ззовні у внутрішній світ особистості й нав'язування їй існуючих у суспільстві поглядів, системи цінностей, способів діяльності, критеріїв оцінки результатів діяльності. Стратегія формування має місце за умов виконання вчителем функцій організатора і керівника процесу навчання. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія набуває зовнішньо суб'єкт-об'єктного спілкування, за якого суб'єктові відводиться роль виконавця, який діє за визначеною ззовні програмою власного розвитку. Недоліки такої стратегії довели необхідність перегляду позицій учасників педагогічної взаємодії та призвели до виникнення й інтен-

сивного розвитку ідей особистісно орієнтованого навчання і виховання, що складають так звану стратегію розвитку.

Стратегія розвитку передбачає організацію особливих міжособистісних стосунків у межах системи освіти, очікуваним результатом яких є всебічний розвиток особистісного потенціалу людини, його самоактуалізація. У рамках цієї стратегії налагодження стосунків між суб'єктами освітнього процесу відбувається на основі взаємної поваги й шанобливого ставлення до особистості останнього. Стратегія розвитку має місце за умов, коли на основі даних діагностики особистих характеристик здійснюється подальше планування навчального процесу. Тобто, результати контрольної та діагностичної діяльності організатора освітнього процесу стають основою для створення особистої програми розвитку окремого студента з урахуванням притаманних йому особливостей. Логічним і необхідним продовженням цього процесу є залучення його до різних видів самостійної навчально-пізнавальної діяльності з метою забезпечення ефективного розвитку здібностей, нахилів, формування комплексу знань, умінь, навичок на оптимальному рівні співвідношення складності й доступності.

Обидві стратегії мають місце у реальному процесі навчання. Можна стверджувати, що вони є результатом теоретичного узагальнення основних відомих підходів до виконання педагогічним працівником професійних функцій. Розуміння педагогічної технології у загальному вигляді як певного науково обґрунтованого алгоритму дій, що забезпечує досягнення заздалегідь запланованого результату, показує, що обидві розглянуті стратегії мають право на існування.

5. Універсальність та рефлексивність зв'язків педагогічної системи підтверджує думку по її особливу унікальність, багатогранність у реалізації виходячи із різних концептуальних положень щодо забезпечення досягнення мети освіти. Багатоплановість цілей, що потенційно можуть бути реалізованими у ході функціонування педагогічної системи, та фактичні її функції засвідчують її універсальність. Одночасно із цим усвідомлення даної ознаки вказує на необхідність детального вивчення властивостей педагогічної системи з позицій комплексного (системного) опису взаємозв'язків та взаємозалежностей з метою конкретизації закономірностей між зовнішніми впливами й реакціями.

Неоднозначність суб'єктів педагогічного спілкування внаслідок нашарування індивідуальних ціннісних, поведінкових, мотиваційних обумовленостей у поведінці, виборі стратегії та засобів міжособистісного спілкування характеризують зазначену систему з позиції багатоплановості і неоднозначності у площині вибору моделі досягнення бажаних результатів та одночасно невизначеністю у прогнозуванні ступеня досягнення цілей.

Широкий спектр методів реалізації цілей навчального процесу також вказує на універсальний характер педагогічної системи. Універсальністю вирізняються методи навчання та виховання, що використовуються диференційовано у залежності від мети, завдань, суб'єктивних особливостей об'єкту педагогічного впливу та самого педагогічного працівника із комплексом професійних знань, умінь, стилю спілкування, рівня педагогічної майстерності тощо.

Висновок. Педагогічна система має ряд особливих унікальних властивостей, що якісно відрізняють її від інших відомих систем і одночасно вказують на необхідність реалізації науково обгрунтованого системного підходу щодо організації педагогічної взаємодії. Урахування виділених на основі застосування системного підходу властивостей педагогічної системи відкриває нові можливості для підвищення ефективності її функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. – 4-е изд. – М.: Школьная Пресса, 2004. – 512 с.
2. Уемов А.И. Системный подход и общая теория систем. / Авенир Иванович Уемов – М., «Мысль», 1978. – 272 с.
3. Освітні технології: Навчально-методичний посібник. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; За заг. ред. О.М. Пехоти. – К.: АСК, 2002.